

rija, problemy, metody, Nauka, Moskva, 1977;

ŠVEJCER (Aleksandr Davidovič) 1983: Social'naja differencijacija anglijskog jezika v SŠA, Nauka, Moskva, 1983;

VARIANTY... 1981: Varianty polinacional'nyh literaturnykh jazykov, Naukova dumka, Kijev, 1981;

VUKOMANOVIĆ (Slavko) 1987: Jezik, društvo, nacija, Jugoslovenska revija, Beograd, 1987;

ZABROCKI (Ludwig) 1970: Kommunikative Gemeinschaften und Sprachgemeinschaften, Folia Linguistica. Acta Societatis Linguisticas Europae, Den Haag, Mouton, 1970, Tomus IV, P.1,2; 2-23;

ŽLUKTENKO (Jurij Aleksijevič) 1981: Teorija nacional'nyh variantov jezika, Varianty polinacional'nyh literaturnykh jazykov, Kijev, Naukova dumka, 1981, 5-19.

Vida J. Mihaljčenko, Vadim M. Solncev (*Moskva*)

JEZIČKA SITUACIJA U SSSR-u

U višenacionalnoj sovjetskoj državi posljednjih godina došlo je do naglog porasta nacionalne samosvijesti koji se ponekad tumači kao "novi stepen duhovne zrelosti čitave naše višenacionalne zajednice" (1, s. 23). "Etnički preporod" karakterističan je ne samo za našu zemlju, koja provodi perestrojku i obnovu svih vidova života, nego i, u ovoj ili onoj mjeri, za niz zemalja Azije, Afrike, Latinske Amerike. U procesu tog preporoda u raznim zemljama u prvi plan izbijaju različiti aspekti: etničko-rasni (SAD), religiozni (Velika Britanija), jezički (Kanada). U Sovjetskom Savezu pri analiziranju ovoga procesa može se zapaziti djelovanje različitih faktora. To su faktori historijskog i društveno-političkog karaktera, reakcija na rušilačko djelovanje tehnološke civilizacije i savremenoga načina življenja, intenzivno osvajanje područja u kojima žive narodi što su očuvali tradicionalno privređivanje, migracija stanovništva, koja dovodi do razvodnjavanja kompaktnog nacionalnog stanovništva (2, s. 52). Među kompleksom problema povezanih sa jačanjem nacionalne svijesti - društvenih, ekonomskih, ekoloških, kulturnih - važno mjesto zauzimaju nacionalno-jezički problemi, pošto je jezik, kao što je poznato, "neotudiva svojina" svakog etnosa, sredstvo sporazumijevanja članova etnosa i, samim tim, sredstvo zbivanja u jedinstven etnički kolektiv. U jeziku se odražava historijsko iskustvo naroda. Pomoću jezika čuva se kultura i akumulira znanje.

Ulogu maternjeg jezika u životu ovog ili onog naroda teško je dovesti u pitanje. Ono što nazivamo "nacionalno-jezičkim odnosima" jeste odraz jezičke situacije u zemlji koja se, kao što je poznato, odlikuje izuzetnom složnošću. Analiza i ocjena jezičke situacije u zemlji posebno su važne na fonu jačanja nacionalne svijesti, koje je u zamahu, intenziviranja interesovanja narodâ za svoje jezike i zaoštavanja jezičkih konflikata.

Sovjetsko iskustvo jezičke izgradnje iz prvih decenija sovjetske vlasti doista je jedinstveno. Njemu nema analogona u jezičkoj historiji čovječanstva, pa bi bilo nepravdno, nepravilno zaboravljati kako je mnogo bilo učinjeno od strane sovjetske države za uspostavljanje historijske pravednosti u odnosu na kulture i jezike malobrojnih naroda: bila je stvorena pismenost za 50 jezika koji ranije nisu imali pisma, na njima je počela da izlazi literatura, organizovano je školovanje. Izrada pismenosti postala je jedno od najvažnijih sredstava realizacije kulturne revolucije, formiranja nacionalne inteligencije. Mnogo je bilo urađeno i za jezike sa starom pismenošću, čije su se društvene funkcije u sovjetsko doba znatno proširile. To je stvaralo društvene pretpostavke za razvoj i usavršavanje leksike, terminologije, funkcionalnih stilova odgovarajućih jezika.

Na žalost, već je krajem 30-ih godina jezička izgradnja pošla nizbrdica: počelo

je sa slabljenjem funkcija niza jezika malih naroda u tako važnim oblastima komuniciranja kao što je štampa, izdavaštvo, školska nastava. Posebno je za jezike niza naroda bio težak period zastoja¹ zbog neobraćanja pažnje na javno mnjenje, ignorisanja težnji ovog ili onog naroda da razvija svoj jezik, da se koristi njime u raznim oblastima javnog i kulturnog života. Demagoške tvrdnje o potpunoj riješenosti nacionalnog pitanja u našoj zemlji, o nepostojanju konflikata u međunacionalnim odnosima, jednostrano tumačenje internacionalizma uglavnom kao upoznavanja sa jezikom međunacionalnog sporazumijevanja, izjednačavanje nacionalnih kultura itd. - uzrokovali su različite negativne pojave u jezičkom životu zemlje, kod ljudi koji govore različitim jezicima potajno je raslo nezadovoljstvo sudbinom svojih jezika. Ispostavilo se da nivo funkcionalnog razvoja niza jezika ne odgovara nivou nacionalno-jezičke svijesti naroda. Sve je to dovelo do formiranja zategnute i eksplozivne situacije u oblasti nacionalno-jezičkih odnosa koju sada zapažamo.

U nauci je prevagnuo objektivni pristup istraživanju jezičkih situacija u zemlji. Pri izučavanju nacionalno-jezičkih procesa uzimani su u obzir, prije svega, objektivni faktori jezičke situacije (etnolingvistički, kulturno-istorijski, ekonomski, socijalni i drugi uslovi za razvoj jezičkog života ovog ili onog regiona), dok su subjektivni faktori jezičke situacije (vrijednosne orijentacije naroda, njegova privrženost svojoj kulturi i jeziku, želja za proširenjem društvenih funkcija jezika) nedovoljno uzimani u obzir, a ponekad tumačeni kao ispoljavanje nacionalizma. Izvan okvira konkretnih sociolingvističkih istraživanja obično su ostajali jezički konflikti izazvani raznim uzrocima, nedostajala su objašnjenja tih konflikata, preporuke za njihovu neutralizaciju.

Počele su da se manifestuju pojave nacionalnog i, prije svega, jezičkog nihilizma u pojedinim regionima i, obrnuto, preuveličavanja uloge maternjih jezika i potcjenjivanja važnosti jezičkog jedinstva u razmjerama čitave zemlje i drugih regiona. Te suprotne tendencije u jednakoj su mjeri rezultat nepromišljenog pristupa rješavanju protivurječnosti nacionalno-jezičkog razvoja u zemlji, posljedica nezadovoljavajuće jezičke politike.

A kakve su danas specifičnosti jezičkih situacija nastalih u raznim regionima zemlje? U čemu se sastoje osnovni problemi povezani sa zaoštavanjem nacionalno-jezičkih odnosa u republikama? Postoje li racionalni putevi za stabilizaciju i usavršavanje nacionalno-jezičkih odnosa u zemlji?

Odgovarajući na ova pitanja neophodno je, prije svega, istaći² da se bez obzira na značajan broj naroda koji naseljavaju zemlju i na njihove jezike, bez obzira na šerenilo načina njihovog naseljavanja može izdvojiti nekoliko tipova jezičkih situa-

1 Period zastoja - izraz koji se danas upotrebljava u SSSR-u za oznaku Brežnjevljeve vladavine. Nap. prev.

cija koje postoje u raznim regionima zemlje. To su jezičke situacije karakteristične za 1) Pribaltik, 2) Ukrajinu, Bjelorusiju, Moldaviju, 3) Kavkaz, 4) Srednju Aziju i 5) RSFSR. Mada se u svim tim regionima zapaža mnogo zajedničkog, svakome su od navedenih tipova jezičke situacije svojstveni sopstveni problemi nacionalno-jezičkog razvoja. Tako je, na primjer, za pribaltičke republike jedno od najvažnijih bilo pitanje razvoja društvenih funkcija odgovarajućih nacionalnih jezika, u vezi s čime su estonski, litavski i letonski proglašeni za državne i doneseni zakoni koji regulišu upotrebu tih jezika u republikama. U Ukrajini i u Bjelorusiji oštro se postavlja pitanje očuvanja ukrajinskog i bjeloruskog jezika, njihova učenja u školi, prevladavanja manifestacija nacionalnog nihilizma. Za Moldavsku SSR, osim očuvanja moldavskog jezika, smatra se vcoma aktuelnim problem prelaska na latinicu, o čemu su u republici donesene odgovarajuće odluke.

Navešćemo podrobnije podatke za Ukrajinu SSR, pošto je, po našem mišljenju, jezička situacija u Ukrajini unogome karakteristična i za zemlju u cijelosti.¹

Funkcionisanje jezika u Ukrajinskoj SSR u znatnoj mjeri zavisi od etničkog sastava stanovništva republike. Nacionalni sastav stanovništva Ukrajine je raznovrstan. To su Ukrajinci, Rusi, Rumuni, Grci i dr. Prema podacima od 1. januara 1979. godine najmnogobrojniji su Ukrajinci (70,8% od ukupnog broja stanovnika), Rusi (20,4%), Jevreji (1,3%), ostale nacionalnosti čine svaka pojedinačno manje od 1%, mada sve zajedno daju 8,9% stanovništva.² Nacionalni sastav stanovništva republike determiniše specifičnost društveno-komunikativnog sistema regiona: društveno-komunikativni sistem Ukrajinske SSR obrazuje se na bazi ukrajinskog, ruskog, bjeloruskog, moldavskog, poljskog, bugarskog, mađarskog, grčkog, romskog³, tatarskog jezika. Društveno su najvažniji ukrajinski i ruski. Oni se koriste u svim sferama društvenog života, proizvodnje, nauke, obrazovanja. Na nekim jezicima (mađarskom, moldavskom) izvodi se nastava u školi, izdaju novine, emituju radio-emisije u područjima sa kompaktno naseljenim licima odgovarajućih nacionalnosti. Ostali jezici funkcionišu uglavnom u oblasti svakodnevnog i porodičnog komuniciranja.

Osnovne su vrste dvojezičnosti u Ukrajini ukrajinsko-ruska i rusko-ukrajinska. Među predstavnicima drugih nacionalnosti rašireni su različiti vidovi dvojezičnosti u kojima kao komponente dvojezičnosti dolaze ukrajinski, ruski i odgovarajući nacionalni jezik, maternji za ovu ili onu etničku skupinu: moldavsko-ruska, moldav-

1 Napomena: podaci su uzeti iz informacije koju je pripremio L. P. Krisin u Laboratoriji za sociolingvistiku Instituta za lingvistiku Akademije nauka SSSR.

2 Napomena: podaci iz popisa od 1989. godine, za sada djelimično objavljeni, suštinski ne mijenjaju ovaj saodnos.

3 U ruskom se zove *ciganski*.

sko-ukrajinska, mađarsko-ruska, mađarsko-ukrajinska i dr. Znatno manje su predstavljene vrste rusko-nacionalne dvojezičnosti.

Među predstavnicima nacionalnosti, kao što su Bjelorusi, Moldavci, Poljaci, Bugari, kao drugi jezik sporazumijevanja više je raširen ruski jezik. U seoskim područjima u sredini kompaktno naseljenih ljudi jedne nacionalnosti obično se zapaža jednojezičnost. Od Ukrajinaca ne vlada drugim jezikom 14,459.200 ljudi, od Rusa 7,229.600.

U glavnim sferama opštenja funkcionišu ukrajinski i ruski jezik. Ukrajinski jezik se primjenjuje u oblasti poslovnog komuniciranja, obrazovanja, nauke, na televiziji i radiju, u izdavaštvu, u periodičnoj štampi. Međutim, funkcionalna koegzistencija tih jezika donedavno je imala veoma izraženu tendenciju proširivanja oblasti primjene ruskog jezika i sužavanja sfera upotrebe ukrajinskog jezika. Tako, iako se u cjelini administracija vodi na ukrajinskom i ruskom jeziku, u poslovnoj prepisci ustanova, u administrativnoj i tehničkoj dokumentaciji preovladava ruski jezik. U oblasti visokog i srednjeg stručnog obrazovanja znatna je dominacija ruskoga jezika, na kome se izvodi nastava iz većine nastavnih predmeta; u oblasti opšteg srednjeg obrazovanja procenat škola sa nastavom na ukrajinskom jeziku dosta je visok (prema podacima iz 1986. godine 46,9% svih učenika koji pohađaju takve škole), ali 70-ih i početkom 80-ih godina broj ukrajinskih škola neprestano se smanjivao, posebno u gradovima. Tehničke se nauke i veći dio prirodnih uglavnom koriste ruskim jezikom, on preovladava u oblasti istorije, ekonomije, jurisprudencije, samo se u nekim humanitarnim naukama (lingvistici, nauci o književnosti, etnografiji) zapaža paritetna upotreba oba jezika. Prema podacima iz 1986. godine obim 24-časovnog radio-emitovanja u svim programima iznosio je 38,4 sati na ukrajinskom jeziku i 0,2 sata na ruskom, a na televiziji - na ukrajinskom 6,5 sati, na ruskom 5,7 sati (podaci se tiču samo republičkog emitovanja bez uzimanja u obzir preuzimanja emisija centralnog radija i televizije).

Postoje određene društvene zakonomjernosti u korišćenju jezika. Tako, na primjer, predstavnici mlade i srednje generacije Ukrajinaca, prema zapažanjima naučnika, češće se i radije služe u govornoj praksi ruskim jezikom, a starije osobe i djeca (do 10-11 godina) maternjim jezikom. Udio lica koja znaju ruski jezik raste kad se ide od svakodnevnog života ka sferi društveno-političkog komuniciranja. Rasprostranjenost ruskog govornog jezika raste u vezi sa jačanjem javnosti i zvaničnosti opštenja" (3, s. 8). U gradu je ruski jezik raširen više nego u seoskom području. Poznavanje i intenzitet korišćenja drugoga jezika u znatnoj mjeri zavisi od nivoa obrazovanja: što je viši obrazovni nivo, veće je poznavanje i korišćenje drugoga jezika.

Sada se u Ukrajini, kao i u drugim republikama, zapaža preporod nacionalne svijesti, što vodi ispoljavanju zaoštrenog interesovanja za sudbinu maternjeg jezika - za njegovo funkcionisanje u raznim oblastima komuniciranja (u nastavi, u poslovnoj korespondenciji, javnim nastupima), za njegov saodnos sa ruskim jezikom. Najak-

tivnije se teži obnavljanju nacionalnih jezičkih tradicija inteligencija (pisci, novinari, dio humanističke inteligencije). Upravo je u toj sredini nikla ideja davanja ukrajinskom jeziku statusa državnog. U sredini tehničke inteligencije u većoj je mjeri, kako pokazuju sociolingvističke ankete, popularna ideja o neophodnosti korišćenja oba jezika pod uslovom diferencijacije sfera njihove primjene.

Za Ukrajinu SSR u periodu perestrojke karakterističan je repertoar nacionalno-jezičkih problema koji se zapaža u drugim saveznim republikama. Taj repertoar uključuje pitanje pravnog regulisanja jezičkog života regiona, problem jačanja statuta nacionalnog jezika, proširivanja njegovih društvenih funkcija, pitanje funkcionisanja jezika malobrojnih etničkih skupina, problem regionalnog i opštesaveznog jezičkog jedinstva. Pokušaćemo ukratko da se zaustavimo na svakom od ovih pitanja.

Pravno regulisanje jezičkog života jedan je od problema koji su najoštrij i o kojima se najviše diskutuje. Pravno regulisanje zahtijeva teoretsku argumentaciju i vještu praktičnu primjenu jezikâ. Traženje puteva za pravno regulisanje jezičkog života višenacionalnog sovjetskog društva odgovara duhu perestrojke i ciljevima stvaranja pravne države. Oni moraju doprinositi usavršavanju jezičke stvarnosti u zemlji. Život je pokazao da stihijski razvoj funkcionisanja jezikâ narodâ SSSR, ignorisanje potreba ljudi za maternjim jezikom može dovesti u određenim istorijskim uvjetima do nesklada između želja naroda, njegove težnje da se koristi maternjim jezikom i stvarnosti. Usljed toga su, očito, neophodne mjere koje garantuju uzimanje u obzir jezičkih stremljenja naroda i osiguranje njihove realizacije. Kao što je poznato, teorija funkcionalnog razvoja jezikâ dijeli razne vrste ljudske komunikacije na oblast spontanog opštenja, odnosno onog koje se ne planira, ne reguliše (porodično, interpersonalno opštenje) i oblast organizovanog opštenja, koje je moguće planirati i regulisati (izdavaštvo, radio, televizija, administracija, različite oblasti nauke i dr.).

Slučajevi preporučivanja jezikâ u oblasti spontane komunikacije u obliku davanja prednosti od strane određene osobe ovome ili onome jeziku u određenoj situaciji mogu se sresti, na primjer, u mješovitim brakovima, mada se u većini slučajeva tu zapaža slučajni, ni osobno ni situativno nemotiviran izbor jezika sporazumijevanja. Nepostojanje preporuka ponekad se negativno ispoljava na kulturu govora komunikatorâ.

A što se tiče sfera organizovanog korišćenja jezikâ, ovdje su potrebne jasne upute na kakvom će se jeziku izdavati literatura, koji će se jezik primjenjivati na radiju i televiziji, na kome će se jeziku voditi poslovna prepiska unutar i izvan republike. Svaki jezik je polifunkcionalan i može biti u određenim uslovima primijenjen u ovoj ili onoj sferi komuniciranja. Međutim, pri izboru jezika za funkcionisanje u raznim oblastima opštenja svaki se put javlja problem funkcionalne svrsishodnosti: koliko primjena ovog ili onog jezika odgovara zadacima date sfere opštenja, može li jezik biti dovoljno operativno iskorišten za pokrivanje date oblasti sporazumijevanja, ima li jednostavnijih i racionalnijih načina jezičkog razvitka sfere

itd. Sva ta pitanja pri planiranju funkcija jezika zahtijevaju uravnotežena, racionalna rješenja.

U republikama Pribaltika preduzet je pokušaj pravnog regulisanja jezičkog života s uzimanjem u obzir javnoga mnjenja. Tako je još početkom 1988. godine CK Kompartije Estonije naznačio niz mjera predviđenih da, prije svega, suštinski poboljšaju poznavanje estonskog jezika od strane necstonaca, a takode ruskog jezika od strane Estonaca. Krajem 1988. godine estonski jezik je bio proglašen za državni, a u januaru 1989. donesen je zakon koji reguliše korišćenje estonskog i drugih jezika. Cilj navedenih mjera jeste poboljšanje ukupne jezičke situacije i zaštita estonskog jezika (4, s. 90).

Za državne jezike proglašeni su litavski i letonski, a zatim i jezici svih saveznih (osim RSFSR), a takode niza autonomnih republika (gruzinski, jermenski i azerbejdžanski već su odavno priznati u odgovarajućim republikama za državne).

Ponekad se izražava mišljenje da je proglašavanje jezika za državne u suprotnosti sa negativnim odnosom V. I. Lenjina prema pojmu državni jezik: "Sramota je zastupati državni jezik. To odiše policijskim duhom".¹

Treba imati u vidu da je ova izjava V. I. Lenjina bila data u drugo istorijsko vrijeme. Ima se u vidu, koliko se može suditi, prije svega ruski jezik - državni jezik Rusije, čije je prinudno korišćenje u svim regionima zemlje asociralo nacionalno ugnjetavanje. Izjava o državnom jeziku bila je usmjerena, ako hoćete, na razdrmanje carske imperije radi uspostavljanja jednakosti svih naroda koji su naseljavali Rusiju. Ali je, naravno, pogrešno smatrati da je V. I. Lenjin imao u vidu samo ruski jezik. On je govorio uopšte o državnom jeziku. Ako oštra negativna ocjena pojma "državni jezik" u cjelini ne odgovara današnjoj stvarnosti, bojazni vezane za to da proglašenje ovog ili onog jezika za državni može dovesti do određenog negiranja prava drugih jezika još su aktuelne.

V. I. Lenjin je na svaki način isticao da "demokratska država bezuvjetno mora priznati punu slobodu maternjih jezika i odbaciti svaku privilegiju jednog od jezika".² On je pisao: "Bezuslovno nikakvih privilegija ni jednoj naciji niti jednome jeziku".³

Realizacija zakona o državnim jezicima mora uzimati u obzir interese ljudi svih nacionalnosti koje žive u republikama. Državni se jezik mora razlikovati od drugih samo time što će opsluživati takve oblasti komuniciranja u kojima neće biti moguće ili svrsishodno (sa gledišta interesa društva u cjelini) koristiti druge jezike.

U vezi s time treba reći još o jednoj izjavi V. I. Lenjina, konkretno o mogućnosti

1 Lenin V. I. S. G. *Šaumjanu*. - Poln. sobr. soč. T. 48. C. 302.

2 Lenin V. I. *K voprosu o nacionalnoj politike*. - Poln. sobr. soč. T. 25. S. 71-72.

3 Lenin V. I. *Kritičeskie zametki po nacionalnomu voprosu*. - Poln. sobr. soč. T. 24. S. 118.

da se u određenim uslovima dozvoli izvjesna nejednakost, davanje prednosti interesima jedne od nacija radi likvidacije faktičke nejednakosti. V. I. Lenjin je pisao da se internacionalizam "mora sastojati ne samo u očuvanju formalne jednakosti nacija nego i u takvoj nejednakosti koja bi kompenzirala od strane ugnjetačke nacije, veće nacije onu nejednakost koja se faktički formira u životu".¹

Ta se postavka, kao što se vidi iz teksta, tiče uzajamnog odnosa ugnjetačke i ugnjetene nacije. Uza sve deformacije lenjinske nacionalne politike do kojih je došlo prethodnih godina predstavljalo bi doboko iskrivljavanje stvarnosti isticanje postojanja u SSSR-u ugnjetačkih i ugnjetenih nacija. U vezi s tim teško da je moguće, pozivajući se na tu lenjinsku postavku, davati prvenstvo pravima jezika proglašanih za državne u odnosu na faktički zajednički jezik zemlje - ruski jezik, koji je nedavno zakonodavno proglašen za zvanični jezik Sovjetskog Saveza. S druge strane, status ruskoga jezika kao zvaničnog (i, samim tim, zajedničkog) za našu višenacionalnu zemlju ne smije ograničavati prava drugih jezika - kako državnih jezika saveznih i autonomnih republika tako i svih drugih jezika naroda SSSR-a.

Primijenjeno na ruski jezik kao na zvanični jezik zemlje, može se reći isto što je ranije rečeno za državne jezike republika: zvanični jezik čitave zemlje može opsluživati one oblasti komuniciranja u kojima ne mogu biti, iz ovih ili onih razloga, korišteni drugi jezici zemlje: međunacionalno (ne interpersonalno) opštenje, saobraćaj, pošta, armija, različiti vidovi spoljnih poslova itd.

"Zakon o jezicima SSSR-a", koji je donio Vrhovni sovjet² utvrđuje oblasti korišćenja kako nacionalnih jezika tako i zvaničnog jezika zemlje, uz zadržavanje prava svih naroda SSSR-a da se koriste svojim maternjim jezikom.

U vezi sa pravnim regulisanjem nacionalno-jezičkog života u raznim regionima sa svom oštrinom izbija pitanje razvoja društvenih funkcija jezika raznih naroda. Kako je već ranije isticano, opštepoznata su dostignuća sovjetske države u razvoju društvenih funkcija jezika naroda SSSR-a - niz je jezika bez pisane tradicije upravo u sovjetsko doba dobio pismenost, što je bilo snažno sredstvo podizanja kulturnog nivoa naroda koji govore na njima, a jezici sa starom pismenošću proširili su svoje društvene funkcije putem ekspanzije u tradicionalne sfere opštenja koje su dobile razvoj (izdavaštvo, publicistika, obrazovanje), s jedne strane, a takode pri funkcionisanju u novim sferama opštenja (nacionalna kinematografija, televizija, neke grane nauke) - s druge. Smanjivanje upotrebe nacionalnih jezika pretežno je pogodilo administraciju, a takode neke druge oblasti opštenja u koje su uključeni široki slojevi stanovništva - obrazovanje, medicina, izdavaštvo. Spiskovi sfera opštenja sa disba-

1 Lenin V. I. *K voprosu o nacionalnost'ah ili ob "avtonimizaciji"*. - Poln. sobr. soč. T. 45. S. 359.

2 V. *Zakon Sojuza Sovetskih Socialističeskih Respublik "O jazykah narodov SSSR"* // *Izvestija*. - M., 1990, 4 maja.

lansom u jezičkom pokrivanju variraju u zavisnosti od republika. To u znatnoj mjeri određuje specifiku jezičke situacije regiona. Težnja u nizu regiona za maksimalnim razvojem društvenih funkcija jezika, koja se realizuje pravnim vezivanjem uz te jezike mogućnosti njihova korišćenja u ovim ili onim oblastima ljudske djelatnosti, sasvim je razumljiva i opravdana. Za svaki jezik važan je broj njegovih društvenih funkcija, pošto njegovo funkcionisanje u ovoj ili onoj sferi opštenja vodi razvoju i usavršavanju raznih aspekata jezika: popunjavanju odgovarajućom leksikom i terminologijom, razvoju funkcionalnih stilova. Tako, na primjer, za nacionalni jezik nije nebitno hoće li se na njemu pisati naučni tekstovi, budući da funkcionisanje jezika u oblasti znanosti povlači za sobom usavršavanje funkcionalnih stilova jezika - naučnog stila i njegovih derivata: naučno-publicističkog, naučno-popularnog, naučno-proizvodnog, a takođe razvoj terminologije, koja često kasnije služi kao izvor za popunjavanje opšteupotrebne leksike.

Osnovna tendencija svjetskog jezičkog razvoja jeste - od jednojezičnosti ka dvojezičnosti i višejezičnosti. To je povezano sa neophodnošću prevladavanja jezičkih barijera i, saglasno tome, sa širenjem jezika međunarodnog (međudržavnog) i međunacionalnog (unutardržavnog) komuniciranja. Takav razvoj postavlja pitanje racionalne "podjele rada" između nacionalnih jezika i jezika međunacionalnog i međunarodnog komuniciranja. Čitav tok društvenog razvoja stimuliše potrebe za zajedničkim jezicima. Tome, između ostalog, doprinosi razvoj nauke. Tako, na primjer, samoj znanosti nije svejedno na kojem se razvijenom jeziku pišu naučni tekstovi, a za višenacionalnu i raznojezičnu armiju naučnika bitan je zajednički jezik sporazumijevanja, koji nemjerljivo olakšava uzajamno razumijevanje naučnika raznih zemalja. Sjetimo se da je u srednjovjekovnoj Evropi međunarodni jezik nauke bio latinski. U naše doba funkcije međunarodnog jezika znanosti u mnogome vrši engleski.

Jezička praksa čovječanstva neraskidivo je povezana sa njegovom etničkom diferencijacijom, postojanjem mnoštva nacija, naroda, narodnosti. Višenacionalna situacija - posebno u jednoj zemlji - pretpostavlja ne samo funkcionisanje i razvoj pojedinih nacionalnih jezika nego i razne oblike jezičkog jedinstva. Upravo stoga u svijetu nema višenacionalnih zemalja sa potpunom jednojezičnošću naroda koji ih naseljavaju, pošto lokalni jezici, vršeći svoje društvene funkcije, ulaze u odnose funkcionalne nadopune sa jezicima međunacionalnog sporazumijevanja koji obavljaju funkciju unutardržavnog jezičkog jedinstva.

Veoma je aktuelan problem jezičkog jedinstva u višenacionalnoj sovjetskoj državi. Jezički razvoj sovjetske države odvijao se tako da je sredstvo jezičkog jedinstva postao jezik većine - ruski jezik, koji je, kao što je poznato, istovremeno i jedan od međunarodnih jezika. Onovnim odlučujućim faktorom izbijanja nekog jezika na poziciju jezika međunacionalnog sporazumijevanja V. I. Lenjin je smatrao: 1) potrebe ekonomskog prometa, 2) pripadnost jezika većini ili manjini, 3) dobrovoljnost prihvatanja jezika kao jezika međunacionalnog komuniciranja, 4) kontinui-

ran demokratizam.¹ Korištenje ruskoga jezika kao jezika međunacionalnog sporazumijevanja u višenacionalnoj sovjetskoj državi bila je društvena potreba, zakonomjernost njegovog ekonomskog, društveno-političkog i kulturnog razvitka. Tu je ulogu ruski počeo da vrši još prije oktobarske revolucije. Funkcionalna koegzistencija ruskog i nacionalnih jezika, razvoj nacionalno-ruskog i drugih tipova dvojezičnosti predstavlja karakterističnu specifičnost jezičke situacije u SSSR-u.

Jedinstvena višenacionalna država ne može efikasno funkcionisati ako nema jedinstveno sredstvo komuniciranja. Odustajanje od takvog sredstva vodi jezičkoj dezintegraciji stanovništva, teškoćama u organizaciji procesa razvoja materijalne i duhovne kulture, a koji put čak jezičkoj anarhiji. Ni do čega osim do narušavanja komunikacije i izdizanja jezičkih barijera takav odnos prema jezičkoj jedinstvenosti zemlje ne može dovesti.

Nivo jezičkog jedinstva višenacionalnog sovjetskog društva dosta je visok: prema podacima iz popisa stanovništva od 1989. godine sredstvom jezičkog jedinstva - ruskim jezikom kao drugim jezikom slobodno vlada 24,2 % stanovništva, mada je po raznim regionima nivo poznavanja ruskoga jezika različit (na primjer, Ukrajinska SSR - 45,5 %, Bjeloruska SSR 50,8 %, Estonska SSR 24,1 % itd.). Valja takođe uzeti u obzir činjenicu da mnogi stanovnici zemlje vladaju takozvanom "funkcionalnom dvojezičnošću": znaju drugi jezik u onoj mjeri u kojoj je to neophodno za njegovu primjenu u jednoj-dvije uske oblasti stručnog ili interpersonalnog komuniciranja. Kada govorimo o neophodnosti poznavanja zajedničkog jezika zemlje - jezika međunacionalnog sporazumijevanja, radi se uglavnom ne toliko i ne samo o tome na kom će se jeziku sporazumijevati Rus i Letonac, Rus i Moldavac, nego više o tome na kome će se jeziku dogovoriti Estonac i Ukrajinac, Tatarin i Moldavac. Dvojezičnost je za višenacionalnu državu neophodan jezički minimum. Bolje je, naravno, poznavati više jezika i dobro ih znati, međutim ljudske mogućnosti nisu beskonačne, sposobnosti su takođe kod svih različite. Kako pokazuju promatranja, društvena potreba za poznavanjem drugog jezika pojavljuje se svakodnevno i svakog časa tamo gdje postoje višenacionalni, višejezični radni kolektivi. I obična se potreba za organizacijom zajedničkog rada ili pak zajedničkog odmora zadovoljava proširivanjem jezičkog repertoara mikrosocijalnih zajednica koje su u kontaktu preko usvajanja drugog jezika. Taj proces biva ponekad dosta dug i odvija se u raznim uslovima. Katkad se javljaju čak jezički kompromisi. Tako je jedan od autora imao priliku da promatra kako je jezički kolektiv (na primjer kulturno-umjetničko društvo) privremeno prelazio sa tradicionalnog radnog jezika na drugi jezik radi uključivanja u njega osobe sa drugim jezikom. Nakon što je usvojio osnovni i neophodni minimum znanja prihvaćenog radnog jezika, kolektiv se opet vraća prvobitnom radnom jeziku.

1 V.: Lenin V. I. *Liberaly i demokraty v vorpose o jazykah.* - Poln. sobr. soč. T. 23. S. 423-425.

Zapažaju se takođe i u literaturi neopisani specifični vidovi dvojezičnosti kada, na primjer, svako govori na svome maternjem jeziku, a uzajamno se razumijevanje postiže tamo gdje obje osobe razumiju govor na drugom jeziku. Život pokazuje raznolikost oblika društveno-govorne adaptacije pojedinca u raznonacionalnoj sredini. Zadatak je naučnika da istraže te oblike i da ih pravilno interpretiraju.

Podaci iz popisa stanovništva daju informaciju samo o dvojezičnosti u kojoj pojedinac visoko ocjenjuje svoje znanje drugog jezika - da njime "vlada slobodno". Istaknimo, uzgred, da te samoocjene ne odražavaju uvijek znanje drugog jezika. U životu se realno traži ne slobodno vladanje drugim jezikom uopšte, već dovoljno dobro vladanje ovim ili onim vrstama govorne aktivnosti na drugome jeziku. Sociolingvisti ih nazivaju društveno aktueliziranim vidovima govorne aktivnosti. Na primjer, za studenta je važno znati čitati naučnu literaturu na drugome jeziku, da zna na njemu napraviti konspekt, shvatiti predavanje održano na tome jeziku, razumjeti emisije radija i televizije, da može komunicirati sa stranim prijateljima. Ako se napusti kriterij slobodnog vladanja drugim jezikom, može se pretpostaviti da je nivo jezičkog jedinstva sovjetskog društva viši nego što pokazuju rezultati popisa. Prema podacima sociolingvističkih istraživanja koja uzimaju u obzir realne društvene potrebe raznih društveno-profesionalnih grupa i realnu jezičku podršku tih potreba, nivo nacionalno-ruske dvojezičnosti pokazuje se u drugom svjetlu i izgleda daleko viši u odnosu na zvanične podatke. Tako se na osnovu socioloških anketa može doći do zaključka da ruskim jezikom na nivou koji je dovoljan za sporazumijevanje vlada oko devet desetina svih Estonaca (slobodno - najmanje četvrtina). Nacionalno-ruska dvojezičnost, prema tome, nije dokolična izmišljotina naučnika-lingvista nego je jezička realnost koju su stvorili uslovi postojanja višenacionalnog sovjetskog naroda.

Sasvim je očigledno da je neophodno aktivno razvijati druge tipove dvojezičnosti, na primjer, rusko-nacionalnu ili nacionalno-nacionalnu, pošto znanje lokalnog jezika od strane Rusa ili ljudi druge nacionalnosti takođe mora postati društvena neophodnost, dokaz njihova internacionalizma, njihova uvažavanja naroda pokraj kojeg žive.

Složenost i raznovrsnost nacionalnog sastava sovjetske države u skladu s tim pretpostavlja pluralizam formi za rješavanje problema republičkog, regionalnog i opštesaveznog jezičkog jedinstva. Realizacija osnovnih principa perestrojke u oblasti usavršavanja nacionalno-jezičkih odnosa moguća je samo uz ozbiljno uzimanje u obzir lokalnih specifičnosti ovog ili onog regiona, odustajanje od uravnilovke u tim pitanjima, od izdavanja dekreta odozgo, uvažavanje javnoga mnjenja naroda-nosilaca jezika. Traženje racionalnih, uravnoteženih odluka mora se vršiti uz vođenje računa o interesima svakoga naroda, svake nacije, a takođe uz očuvanje interesa čitavog višenacionalnog sovjetskog naroda.

Na kraju još jednom istaknimo da je donošenje Zakona o jezicima nesumnjivo važan korak na putu ka normalizaciji jezičke situacije u SSSR-u, pretpostavka za ublažavanje ili eliminisanje napetosti u nacionalnim odnosima, za gašenje jezičkih

konflikata.

Međutim, sama činjenica donošenja zakona ne može automatski riješiti jezičke probleme. Potreban je veliki rad na provođenju toga zakona u život. Od naučnika se traži ozbiljno istraživanje jezičke situacije u regionima i u zemlji u cjelini i izrada naučno zasnovanih preporuka na koji će se način taj zakon uvoditi u život u raznim regionima zemlje.

Literatura

1. Dedkov I. *Vmeste včera, vmeste segodn'a i zavtra*. Publ. zamečki // *Kommunist*, - M., 1988 - N 8. - S. 19-27.
2. Tiškov V. *Narody i gosudarstvo* // *Kommunist*. - M., 1989. - N 1. - S. 49-59.
3. Saplin J. J. *Ustnaja russkaja reč na Ukraine* // *Kommunist: Funkcionalno-arealni aspekt*. AKD. - Kiev, 1988.
4. Rebane A. *Stroit' vmeste razumnye otnošenija* // *Kommunist*. - M., 1989. - N 4. - S. 51.